

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Բոժէսովէնսկու պարտութիւնը. Խաղաղութեան առաջարկներ. Միացեալ Նահանգների նախաձեռնութիւնը. Երկու պետութիւնների պատրաստակամութիւնը. Ներկայացուցիչների տեսակցութեան խնդիրը. Խաղաղութեան պայմանները—Նախիջեւանի Հայերի ողբալի դրութիւնը. Հայերի գաղթը. Արիւնճեղութիւն Շարուրում և Դարալագեագում. Սովի անկեկալութիւն. Ռուս զօրքի ներգործական դիրքը. Թուրքերը զէնք ունին, իսկ հայերը ոչ. Հրէշային սպանութիւններ Նախիջեւանում— Համիտլամական շարժման նախանշաններ Անդրկովկասում. Թուրք խուժանի երեւակայութիւնը. Ռուս մամուլի եւ կառավարութեան վերաբերմունքը դէպի համիտլամութիւնը. Պարսկաստանը եւ Պարսից Շահը Կովկասեան կոտորածների մասին. Թուրքերը հաւատարիմ հպատակներ ունս պետութեան. Հա՞յ թէ թուրք տարրն է յուսալի Կովկասում. Հայ յեղափոխական կազմակերպութիւնները. Հայն իբրեւ բարեկրօմ ունս սուրնո։—Վհհ. Կաթողիկոսի Տփիսիս ժամանելը եւ Փոխորդայի հետ տեսակցութիւնը. Պրիսց Նուպոլէօնը զենեալ-նահանգապետ Երեւանում։—Խախկոպոսական ձեռնադրութիւն։ Վերո Դարձ-ի վերակումը։— Նամակ Գանձակից. ՆՈՐԱՇԷՆՑԻ։ Կոնդակ։

Սոռըր խնդիրների մէջ ներկայումս կարեւորագոյնը խաղաղութեան խնդիրն է Ռուսիայի համար։ Ռոժէսովէնսկու նաւատորմի սոսկալի կործանումից, այսինքն Ռուսիայի պատերազմական վերջին զօրութեան անկումից յետոյ ունս հասարակութիւնը և մամուլը միաձայն պահանջեցին, որ շուտով Յապոնիայի հետ խաղաղութեան դաշն կապուի երկրի վերջնական քայքայման առաջն առնելու համար։ Նոյնը պահանջեցին շատ դրական և կտրուկ ոճով նաեւ Լեռնական պետութիւնները, որոնց շահերը այս կամ այն կերպ կապուած են անիմաստ պատերազմի հետ։ Աւանձնապէս յուզուեց Ֆրանսիան, Ռուսիայի դաշնակից և միակ անկեղծ բարեկամը իբրեւ պետութիւն։ Անկեղծ ենք ասում, որովհետեւ Ռուսիայի վերջին տաճնուհինք տարուայ ընթացքում ձեռք բերուած զինուորական զօրութիւնը ֆրանսիացիների փողերի արդիւնքն է։ Հասկանալի է, որ ֆրան-

սիացի ժողովուրդը տալով ուսաներին աւելի քան 9 միլիարդ Ֆրանկ փոխառութիւն, պէտք է ամենից աւելի հետաքրքրուի իւր պարտապանի վիճակով և ամեն ջանք գործ դնի իւր դրամը յետ ստանալու երաշխաւորութիւնը ապահովելու: Իսկ այս կարելի է միայն այն ժամանակ, երբ Ռուսիան կազառուի քայքայիչ և անմիտ պատերազմի ծանրութիւնից և կսկսի լրջօրէն զբաղուել իւր ներքին վիճակի բարենորոգմամբ:

Ֆրանսիացի ժողովրդի ստիպմամբ Ֆրանսիական պետութիւնը մամուլի միաձայն կարծիքից խորխուռուած սկզբում անվստահ, ապա հետզհետէ աւելի ու աւելի որոշ եղանակով պահանջեց Ռուսիայից հաշտուել Նապօնիայի հետ թէ իրան և թէ իւր դաշնակցին փրկելու համար: Սակայն Ֆրանսիայի պահանջը եթէ կարող էր ազդեցիկ լինել Ռուսիայի համար, բոլորովին աննշան էր իւր զօրութեամբ Նապօնիայի համար, որի համար Ֆրանսիան սոսկալի չէ: Իսկ հաշտութեան խնդիրը աւելի Նապօնիայիցն է կախուած իբրև յաղթող պետութիւնից քան Ռուսիայից: Հարկաւոր էր աւելի անաչառ և աւելի ազդեցիկ մի պետութիւն, որ կարողանար երկու թշնամիների համար ևս հաւասար նշանակութիւն ունենալ: Մի այսպիսի միջնորդ պետութիւն ոչ Անգլիան կարող էր լինել, որ Նապօնիայի դաշնակիցն է, ոչ Գերմանիան, որի շահամով քաղաքականութիւնը աւելի քան կասկածելի է անկեղծութեան կողմից և ոչ Իտալիան և Աւստրո-Հունգարիան, որոնք համեմատաբար առանձին հեղինակութիւն չունին:

Միակ Պետութիւնը, որ կարող էր «ազնիւ միջնորդի» դերը յանձն առնել, եղաւ Ամերիկան: Եւ այս շատ բնական է: Ամերիկեան հանրապետութիւնը աւելի քան որ և է մի ուրիշ պետութիւն կարող է խղճի մտօք ասել, թէ իր միջնորդութիւնը անկեղծ է և սեպհական շահերի տեսակէտից անկախ: Բացի դրանից, առհասարակ պետութիւնների արտաքին քաղաքականութեան մէջ Ամերիկան այժմ ամենից զօրեղն է, որովհետեւ ամենից քիչ է զբաղուած ինտրիգներով: Եւ Հանրապետութեան տաղանդաւոր և համարձակ նախագահ Ռուզվելդը, որ վաղուց էր աշխատում պատերազմին վերջ տալու մասին, Ռոսիայի և Ռուսիայի և պահանջեց վերջ տալ պատերազմին, որ այնքան վնասներ է տուել և տալիս մարդկութեանը:

Նապօնիան յայտնեց իւր պատրաստակամութիւնը Ռուզվելտի առաջարկն ընդունելու, եթէ հարկաւ, Ռուսիան կամենում է: Ռուսիան սրտի խորին կսկիծով խոնարհուեց ճակա-

տագրի հրամանների առջև և ազդարարեց, որ պատրաստ է բանակցութիւն սկսել իւր թշնամու հետ: Ռուզվիլտը բնակահարար պահանջում է, որ խաղաղութեան մասին բանակցութիւնը կատարուի ոչ զէնքերի շոռաչիւնի տակ, այլ հանգիստ, այսինքն ժամանակաւոր զինադադար լինի: Ռուսիան համաձայնուեց: Սակայն Եսպոնիան պահանջեց, որ զինադադարի խնդիրը լուծուի ոչ ուրիշ տեղ եթէ ոչ պատերազմի դաշտում և ոչ ուրիշ անձանց մէջ, եթէ ոչ երկու հրամանատարների Օեամայի և Լինեվիլի մէջ: Հասկանալի է, որ Եսպոնիան շատ էլ մեծ հաւատ չի ընծայում Ռուսիայի անկեղծութեանը: Նա վախենում է, որ Ռուսիան օգտուելով զինադադարից, իւր ուժերը կը կազդուրի և նորից կը շարունակի պատերազմը, ուստի և չի կամենում զրկուել պատերազմի դաշտում իւր ներկայ դիրքից, որ այնքան յաղթական է և վտանգաւոր Լինեվիլի բանակի համար: Վերջին տեղեկութիւններից մեր ընթերցողները գիտեն արդէն, որ բանակցութեան տեղ ընտրուած է Հանրապետութեան մայրաքաղաք Վաշինգտոնը, դէպի ուր ճանապարհուել են արդէն թէ Ռուսիայի և թէ Եսպոնիայի պատգամաւորները դէմ առ դէմ քննելու խաղաղութեան պայմանները:

Ահա այս վիճակի մէջ է տակաւին խաղաղութեան խնդիրը: Մինչդեռ Օիաման շարունակում է իւր ընթացքը դէպի Պարբին: Վերջին հեռագիրներից երևում է որ նա արդէն սկսել է արշաւել Լինեվիլի բանակի վրայ և երկիւղ կայ, որ վերջինը շուտով կը շրջապատուի և միջոց անգամ չի ունենալ փախչելու Պարբին: Յայտնի է նաև, որ Սախալին կղզին արդէն զբաղուած է Եսպոնացիներից և անունն էլ փոխուած:

Միւս կողմից Եսպոնիան դեռ վստահ չէ, արդեօք, Ռուսիան կընդունի իւր ծրագրած պայմանները խաղաղութեան, թէ չէ. իսկ Ռուսիան սրտի տրոփիւնով սպասում է, թէ որչափ իրագործելի և պատուաբեր պիտի լինին այդ պայմանները: Եւրոպական մամուլը ճիշդ է անում գուշակել այդ պայմանները, բայց նրանք տակաւին յայտնի են միմիայն Ռուզվիլտին, որ խօսք է տուել առ ժամանակ ոչ ոքի չը հաղորդել: Գուշակում է, որ այդ պայմանները շատ էլ թեթեւ չը պիտի լինին Ռուսիայի համար և յամենայն դէպս պիտի շոշափեն նրա պատիւը. եթէ տակաւին Ռուսիան իրան մեծ Պետութիւնների մէջ է համարում: Անկասկած է մի բան, այն է, որ Եսպոնիան պիտի պահանջի Ռուսիայից մի անգամ առ միշտ ձեռք վերցնել Հեռաւոր-Արեւելքից, մաքրել Պաղաղ Ովկիանոսը, ուր նա արդէն վերջնականապէս ուժասուլառ է եղել: Բացի դրանից, այս ան-

գամ Ճապոնիան այլ ևս շատ կտրուկ եղանակով է խօսում կօտորիբուցիայի մասին, իսկ Ռուսիան արդէն սկսում է հաշտուել այն մտքի հետ, թէ պէտք է վճարի Ճապոնիայի ծախքերը:

Կայ մի ուրիշ կէտ, որ նոյնպէս շատ նշանաւոր է: Թօքիօի ազդեցիկ լրագիրները և դիպլոմատները ասածներէց երեւում է, որ Ճապոնիան շատ էլ մեծ հաւատ չի տածում Ռուսիայի դրութեան: Նա կարծում է, որ իւր հակառակորդը եթէ դաշնակցութիւն կապի, չի կարող իւր խոստումները կատարել: Այլ խօսքով, Ճապոնիան, որ շատ լաւ տեղեակ է Ռուսիայի ներքին կեանքին, տրամադիր է վերանորոգուած Ռուսիայի հետ դաշն կապել: Նա Ռուսաց ներքին կեանքի այժմեան ոեժիմը համարում է սնանկ, իսկ ռուս բիւրօկրատիային—ոչ ընդունակ խաղաղութեան դաշն ամուր կապելու: Պարզ ասած, Ճապոնիան պահանջում է ամբողջ ռուս ժողովրդի ներկայացուցիչների երաշխաւորութիւնը: Նա, իբրեւ բուն սահմանադրական պետութիւն, կամենում է սահմանադրական պետութեան, այսինքն իւր հաւասար մի ոյժի հետ գործ ունենալ:

Ռուս հասարակութիւնը ճիշտ այնպէս է մտածում, ինչպէս Ճապոնիան: Նա պնդում է, որ, սկսելով խաղաղութեան մասին բանակցութիւն, անհրաժեշտ է միաժամանակ, հրաւիրել ժողովրդի ներկայացուցիչներին: Թող ինքը ժողովուրդը որոշի խաղաղութեան պայմանները և ինքն իւր ներկայացուցիչների միջոցով դաշն կապի Ճապոնիայի հետ: Բիւրօկրատիան ցոյց տուեց իւր մտաւոր տկարութիւնը, սկսելով մի անմիտ պատերազմ, կրեց ահռելի պարտութիւն, սնանկացաւ: Միթէ սնանկն ունի՞ իրաւունք որևէ պարտամուրհակ ստորագրելու: Մնանկ է նաև ռուս դիպլոմատիան, այնքան սնանկ, որ այսօր Լըոպաևի պետութիւնները բացարձակ արհամարհանք են ցոյց տալիս նրան: Ուրեմն պիտի մի կողմ քաշուեն ռուս բիւրօկրատիան, ռուս դիպլոմատիան և ասպարէզը թողնեն ռուս հասակութեան խոհուն, ազնիւ և անկաշառ մասին՝ նրանց դարաւոր սխալները մի կերպ ուղղելու:

Այսպէս թէ այնպէս, պատերազմը պէտք է վերջացնել: Այս զգում է նաև ինքը բիւրօկրատիան: Այժմ նա խօսում է բոլորովին ուրիշ լեզուով: Դեռ չորս ամիս չի անցել այն օրից, երբ ռուս պետութիւնը պաշտօնապէս ազդարարեց, որ պատերազմը Ճապոնիայի դէմ մղւում է Ռուսիայի տիրապետութիւնը Նաղաղ Ովկրանոսի ակերում հաստատելու համար: Այժմ նոյն

պետութիւնը համաձայնութիւն է յայտնում խաղաղութեան մասին բանակցութեան մէջ մտնելու Այս նշանակում է, որ պետութիւնը միանգամայն կորցրել է իւր յոյսը «Խաղաղ Ովկիանոս»-ում իւր տիրապետութիւնը հաստատելու: Եւ այս այսպէս լինելուց յետոյ դեռ գտնւում են մարդիկ, որ պահանջում են շարունակել պատերազմը: Պաշտօնական պնակալէզները օրգան «Моск. Вѣдомости» դեռ խորխտանում է Ռուսիայի չունեցած այժմերով և կաշուից դուրս է գալիս ապացուցանելու, թէ Նապօնիային կարելի է ջարդել, այսինքն պնդում է, թէ կարելի է լուսինը ուժեղացնել: Սակայն մի կողմ դեռ «Моск. Вѣдом.» «Нов. Время» և այլ մի քանի համանման օրգանների զառանցանքները: Նորերս համայն Եւրոպային տարակուսանքի մէջ գցեց ժեներալ Կուրօպատկինի հեռագիրը Մոսկուայի ազնուականների պարագլխի անունով: Քաջարի ժեներալը պնդում է, թէ Ռուսիան դեռ կարող է յաղթել Նապօնիային, ուրեմն պէտք է պատերազմը շարունակել: Ռուսաց և երոպական մամուլը միաձայն հարցրեց ժեներալին՝ ինչո՞վ: Նաւատորմիդ չը կայ, զօրք կիսով չափ պակասել է, փող չը կայ, վարկ չը չկայ, ինչո՞վ:

Հարցը դեռ մնում է անպատասխան:

Հաշտութեան հակառակ է նաև ոռւսաց զօրաբանակի զըլխաւոր հրամանատար Լինեվիչը: Ահա ինչ է հաղորդում այս մասին Պարիզի «Temps»-ը: Ժեներալ Լինեվիչը զինուորական խորհուրդ է կազմել և երկու ժամ խորհրդակցութիւնից որոշուել է Պետերբուրգ ուղարկել հետևեալ հեռագիրը: «Լսելով նախագահ Ռուզվելտի բարի ծառայութիւնների և Ռուսաստանի համաձայնութեան մասին, սկսել բանակցութիւն Նապօնիայի հետ հաշտութեան համար, ես իսկոյն կազմեցի բարձրագոյն զինուորական խորհուրդ զօրաբանակի այն բոլոր իշխանաւորներից, որոնք ներկայումս գտնւում են իմ մօտ: Քննելով հաշտութեան շարժառիթները և այն դիրքերը, որ բռնած են պատերազմող զօրաբանակները, ես պատիւ ունիմ հաղորդել, որ բոլոր իմ ընկերները ինձ հետ միասին եռանդազին և միահռիճ ձայն տուեցինք պատերազմը շարունակելու մինչև այն օրը, երբ Ամենակարողը կը հաճի յաջողութեամբ պսակել մեր քաջ զօրքերը, ժամանակ չէ խօսելու հաշտութեան մասին Մուկդենի և Ցուսիմի ճակատամարտերից յետոյ: Մեր թշնամին, իւր յաջողութիւններից արեցեցած անշուշտ առաջ կը մղի այնպիսի պայմաններ, որոնք հակառակ կը լինին մեր հայրենիքի պատուին: Սակայն, հիմք չըկայ ընդունելու այդ պայմանները: Մենք դեռ այդ ծայրայեղ դրութեան չենք հասել: Կասկած

չը կայ, որ մեր պարտութիւնը ծուխմում (Ռոժեստովնսկու հաւատորմիդի կործանումը՝ ողբալի է, բայց այն ոչինչ կապ չունի մեր քաջ զորաբանակի հետ, որ գտնւում է հիանալի դրութեան մէջ և ջերմ փափագում է վրէժ առնել թշնամուց և յաջողութիւն ձեռք բերել, յուսով եմ, մօտիկ ապագայում: Մեր զօրքերի բռնած դիրքերը շատ գերազանց ամրացրած են: Մինչև այժմ անձրևային եղանակը խանգարում էր ինձ յարձակողական դիրք բռնել, բայց այժմ, երբ մեր Մուկդէնի մօտ ունեցած կորուստները լրացրած են, երբ մեր զորաբանակը ուժեղացրած է Եւրոպական Ռուսիայից եկած նոր զօրքերով, ես զգում եմ, որ կարող եմ յաջողութեամբ դիմադրել թշնամուն: Յոյս ունիմ այս ամսուայ ընթացքում (Յունիսի) յարձակումն սկսել, որով միանգամայն կը փոխուի գործի դրութիւնը: Դարձեալ կրկնում եմ. Ռուսիան կարող է լիովին հաւատալ մեր զօրքերի ուժին և զօրութեանը: Մեր դրութիւնը բնաւ այնքան տաքնապալի չէ, որ անհրաժեշտ լինի կապել հաշտութեան դաշն, որի պայմանները Ռուսիայի համար անշահաւէտ կը լինին»:

Այս համարձակ որոշման տակ բացի Լինեվիչից, ստորագրել են տասնութէկ գլխաւոր ժեներալներ, որոնց թւում դարձեալ քաջամարդիկ կուրօպատկինը:

Հետաքրքրական այն է, որ եապօնական զօրապետներն էլ դէմ են հաշտութեանը: Օհաման խնդրում է միկադօին յետաձգել բանակցութիւնը մինչև նոր ձակառամարտ, որ սպասւում է յունիսի ընթացքում և որ անշուշտ մի նոր յաղթութեամբ պիտի պսակի եապօնական զօրաբանակը: Բայց նշանաւոր տարբերութիւն: Օհամային ձայնակից է իւր հայրենիքի հասարակական կարծիքը, իսկ Լինեվիչի սնոտի յոյսերին չի ծափահարում. Ռուսիայում և ոչ չոք, բացի Մուկօրինից և Դրիգմունտից. չի ծափահարում նոյն իսկ բիւրօկրատիան: Այսպէս, Մայիսի 25-ին Պետերբուրգում կայացած արտաքոյ կարգի խորհրդում մասնակցող բարձրաստիճան պաշտօնեաներից եւ ոչ մէկը յօգուտ պատերազմի շարունակութեան ձայն չի տուել:

Հաշտութիւնը Ռուսիայի համար այնքան է անհրաժեշտ, որքան մաքուր օդը թոքախտաւորի համար:

Ամսից աւելի է անցել, Նախիջևանի գաւառում արիւնհեղութիւնը չի դադարում: Թիֆլիս հասած տեղեկութիւններից երևում է, որ ղէպքերը քանի գնում այնքան մոայլ կերպաբանք